

ГОНЧАРЕНКО Л.Л.

О. БІСМАРК ТА ЕКСПАНСІЙНА ПОЛІТИКА НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІЗАТОРІВ У СХІДНІЙ АФРИЦІ В 1885-1886 рр.

Досліджено вплив О.Бісмарка на експансійну політику німецьких колонізаторів у Східній Африці в 1885-1886 рр. Особливу увагу зосереджено на діях Східноафриканського Товариства, спрямованих на створення Німецької Африки. Розглянуто реакцію провідних європейських держав на посилення німецької експансії в Східній Африці.

Історія колоніалізму належить до числа найбільш актуальних тем, що розробляються у світовій історичній науці. Незважаючи на те, що з розпадом колоніальної системи це питання, здавалося б, втратило “прикладне” значення, інтерес до нього не згасає тому, що наш час характеризується встановленням нової політико-економічної системи, яку деякі дослідники називають неокolonіалізмом. А оскільки явище неокolonіалізму відноситься до сучасності, актуальним на сьогодні залишається дослідження феномену колоніалізму як його попередника.

На сьогоднішній день значну увагу дослідників привертає роль особистості в історії. Яскравим прикладом даного твердження є Отто фон Бісмарк, який за історичним значенням своєї діяльності посідає одне з перших місць серед державних діячів XIX ст. З його ім'ям неподільно пов'язані важливі німецькі та загальноєвропейські події в історії XIX ст.

Однією з таких подій є колоніальна експансія Німеччини в 80-х роках XIX ст. Необхідність наукового дослідження впливу О.Бісмарка на колоніальну політику Німеччини в цей період обумовлена тим, що це питання недостатньо досліджене у світовій і вітчизняній історичній науці.

Характеризуючи німецьку історіографію проблеми, необхідно відзначити праці безпосередніх учасників німецьких експедицій в Східну Африку К.Юльке та К.Петерса¹, які є цінним джерелом в дослідженні даного питання.

Особливої уваги заслуговує праця Ф.Мюллера², в якій вчений проводить фундаментальне дослідження джерельної бази з даної проблематики та вводить до наукового обігу велику кількість нових документів.

Велике значення при дослідженні порушеної проблематики має робота історика Х.Велера³, присвячена О.Бісмарку та його зовнішній політиці.

Підсумовуючи аналіз німецької історіографії проблеми, що досліджується, варто відзначити монографію Б.Фьорстера “Німецька Східна Африка. Географія та історія колоній”⁴.

Характеризуючи радянську історіографію питання, треба відзначити роботу І.Улановської⁵.

Гончаренко Леся Леонідівна - аспірантка кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Однак розбіжності, які існують в роботах істориків, не сприяють об'єктивному висвітленню проблеми, що досліджується. Тому ми, на основі аналізу маловідомих документальних джерел, використовуючи праці дослідників різних країн, ставимо за мету проаналізувати експансійну політику німецьких колонізаторів в Східній Африці в 1885-1886 рр. та вплив на неї О.Бісмарка.

Підтримка О.Бісмарком експансіоністських планів представників Німецького Східноафриканського Товариства (НСАТ) й Тимчасового комітету привела до активізації прихильників розширення німецьких володінь у Східній Африці.

У свою чергу, бажання англійських колонізаторів випередити своїх суперників у захопленні ряду територій виявилось в створенні Британської Східноафриканської Асоціації (пізніше перейменована в Британську імперську східноафриканську компанію) і використанні протесту султана Занзібару проти німецьких анексій як приводу для посилення своїх позицій у регіоні.

Причому характерною рисою боротьби колоніальних угруповань Німеччини й Великобританії в Східній Африці було те, що вона часто велася за землі, що не представляли ніякої економічної цінності.

Після одержання протекторіальної грамоти на придбання землі в ході експедиції К.Петерса в Східну Африку, керівництво НСАТ перейшло до створення Німецької Африки від Занзібарського узбережжя до озер, від Нілу до Лімпопо⁶.

Позицію рейхсканцлера в цьому питанні можна дізнатися з його бесіди з К.Петерсом навесні 1885 р. За пропозицією О.Бісмарка керівник НСАТ приніс карту Східної Африки з нанесеними на неї напрямками майбутніх експедицій, включаючи Уганду й Момбасу. Подивившись карту, канцлер поцікавився призначенням ліній. Одержавши відповідь, О.Бісмарк посміхнувся й, поплескавши К.Петерса по плечу, сказав: *“Ну, якщо Ви готові це зробити, ідіть потім далі”*⁷. Через деякий час К.Петерсу повідомили з урядових кіл, що йому дозволяється свобода дій, а Берлін пізніше подивиться, що зможе офіційно захистити⁸.

Відповідно до планів К.Петерса спочатку передбачалося використати представників НСАТ, Юльке й Пфейля, що перебувають у Східній Африці, для організації експедиції у внутрішні райони континенту й захоплення нових територій на схід від раніше придбаних областей. На допомогу їм були спрямовані з Берліна К.Вайсе й Р.Шмідт⁹. Але повідомлення про протест Саїда Баргаша проти проголошення німецького протекторату й направлення ним військ до Кіліманджаро й Віту змусили К.Петерса відмовитися від колишніх планів і використати зазначених осіб, а також нову експедицію в складі Хернекке, Андертена й Карнап-Квернхаймба для попередження захоплення у районах, куди направлялися війська султана¹⁰.

Важливе стратегічне положення гори Кіліманджаро й навколишніх територій і можливість їхнього використання для ведення плантаційного господарства перетворили цей район в об'єкт гострої боротьби між німецькими й британськими колонізаторами, причому останні використали свої тісні фінансові й політичні зв'язки із султаном Занзібару для прикриття власних експансіоністських інтересів. Наприкінці квітня 1885 р. уряд

В.Гладстона дав згоду на захоплення Кіліманджаро, але зажадав від свого консула в Занзібарі Кірка представити спланований рейд як спонтанно організований виступ Саїда Баргаша, у якому англійці офіційно не беруть участі¹¹. Наприкінці квітня 1885 р. військо султана під керівництвом Метьюза висадилося на узбережжя й стало рухатися в напрямку Кіліманджаро, розвішуючи на шляху прапори Занзібарського правителя. 30 травня 1885 р. Метьюз уклав договір з вождями декількох областей про визнання прав Саїда Баргаша на Кіліманджаро.

За вказівкою К.Петерса К.Вайсе і К.Юльке також висадилися на узбережжя й, мало не зіштовхнувшись із військами султана, продовжили шлях до Кіліманджаро. У селищі Моші, де декількома днями раніше відбулася церемонія підписання договору Метьюза з африканськими вождями, К.Юльке після вручення подарунків й обряду “*кровного братання*” уклав контракт із місцевим вождем Мандара про передачу земель у районі Кіліманджаро в розпорядження НСАТ. Договір між К.Юльке й Мандара був складений за аналогією з африканськими договорами К.Петерса¹², але на відміну від них містив зобов’язання К.Юльке про надання допомоги в боротьбі з давнім ворогом Мандара Кібосою, що вплинуло на підписання документа.

Потім експедиція К.Юльке уклала ще кілька договорів з вождями місцевостей Усамбара, Бондей, Парі, Аруша, Джагга, Кахе й Угено поблизу Кіліманджаро¹³. Про те, як відбувалося підписання цих договорів, писав у своєму листі новий генеральний консул Німеччини в Занзібарі: “*За повідомленням перекладача, переговори ведуться таким чином, що К.Юльке робить своє повідомлення англійською мовою перекладачеві, той те ж саме передає людині із джагга на суахілі, а та, у свою чергу, на джагга...*”¹⁴.

Укладені в такий спосіб договори були передані в Берлін і стали приводом до проголошення німецьких прав на область Кіліманджаро, але О.Бісмарк у період роботи спеціальної Міжнародної комісії з урегулювання прикордонних питань йти на проголошення німецького протекторату над Кіліманджаро не наважився.

Не чекаючи закінчення роботи комісії, представники НСАТ й британської Східноафриканської Асоціації спробували вирішити спірні питання у приватному порядку, але ніякого результату не досягли¹⁵.

Менш гострою була боротьба за перевагу в районі Віту, куди також були спрямовані війська султана. У травні 1885 р. експедиція під керівництвом Хернекке висадилася на о.Ламу в Індійському океані поблизу Віту й перейшла на континент, де зайнялася підписанням договорів і розміщенням німецького прапора. Протягом кількох місяців загін Хернекке й війська Саїда Баргаша перебували поблизу один від одного, поки в серпні того ж року під тиском німецької військово-морської ескадри султан Занзібару не визнав права Німеччини на Віту.

Поява представників НСАТ у Віту викликала невдоволення колоніального підприємства братів Денхардт, які, на відміну від перших, не проводили збройної експедиції, а оголосили султана Віту правителем якогось Суахілійського султанату, що нібито включав величезні землі загальною площею 3 млн. км².

К.Денхардт змушений був кілька разів звертатися до МЗС Германської імперії із заявами про порушення своїх прав представниками НСАТ.

Неясність у питанні про приналежність берегової смуги по сусідству із придбаннями К.Петерса й відсутність протекторату якої-небудь європейської держави над Сомалійським узбережжям стали основою для експансії НСАТ у північному напрямку. За вказівкою з Берліна Хернеке й Андертен, які перебували у Віту, наприкінці серпня 1885 р. морським шляхом відправилися до Сомалі й, висадившись у містечку Алуле на березі Аденської затоки, уклали угоду із шейхом Османом про передачу величезної території в розпорядження НСАТ. Незабаром договір був доставлений у Берлін для вивчення можливості проголошення протекторату над сомалійськими територіями¹⁶.

З метою тиску на рейхсканцлера й підготовки суспільної думки керівництво НСАТ вдалося до своїх традиційних методів - численних публікацій статей про господарське значення зазначених областей з роз'ясненням і записками на адресу зовнішньополітичного відомства¹⁷. Так, слідом за пропагандистською кампанією на сторінках свого друкованого органу *“Колоніалполітише корреспонденц”* К.Петерс повідомив О.Бісмарка про необхідність широкого тлумачення тексту договору, що полягало в поширенні прав Німеччини не тільки на місцевість поблизу Алуле, але й на всю північно-східну частину Сомалійського узбережжя до Оббіа й Варшейха.

Канцлер, який до цього часу вже мав підстав сумніватися в правдивості багатьох заяв К.Петерса, наказав експертам Вільгельмштрассе й колишньому консулові Ветцштайну зайнятися вивченням договору. Після ретельного звірення арабського й німецького текстів договору О.Бісмарку було повідомлено про те, що, незважаючи на деякі неточності й різночитання, він може бути використаний для пред'явлення прав на Сомалійське узбережжя, тим більше, що інтерес до цього району проявляють й італійці¹⁸.

Але надрукована в газеті *“Альгеймайне цайтунг”* стаття комерсанта з Адена змусила О.Бісмарка взяти під сумнів висновки своїх експертів. *“...Сомалі населений більшою кількістю малих і зовсім незалежних один від одного племен, - відзначалося в кореспонденції, - і тут немає жодного вождя, який би мав владу, щоб нею поступитися без згоди дорослих членів племені на смугу узбережжя хоча б в 25 миль. Тут жодна людина не думає взагалі, що німецький уряд визнає мнимі придбання Німецького Східно-африканського Товариства в Сомалі й поставить їх під німецький захист, тому що права мають під собою... мало основи...”*¹⁹.

Беручи до уваги активні дії Англії й Італії, спрямовані на захоплення територій на узбережжі Червоного моря, О.Бісмарк направив договір на додаткову перевірку в МЗС і відправив запит до Лондона про британські інтереси в районі Сомалі. Уайтхолл не поспішав з відповіддю, але після бесіди Гатцфельдта з членами кабінету Солсбері й нагадування про існування договорів між НСАТ й сомалійськими шейхами²⁰, рейхсканцлеру прийшла нота, в якій зазначалося, що смуга узбережжя в районі Аденської затоки на захід від 49⁰ східної довготи знаходиться під британським суверенітетом²¹.

Доки Берлін був зайнятий вивченням сомалійського питання й з'ясуванням позиції Лондона, НСАТ форсувало розширення своїх володінь у північній частині Східної Африки. Восени 1885 р. агент Товариства

Андертен висадився на Сомалійському узбережжі й уклав із шейхом Юсуфом Алі договір, що передбачав розширення придбань Хернекке в південному напрямку до пункту Обіа²². Рішучість НСАТ продовжувати анексії в Північно-Східній Африці й відсутність у ноті британського уряду претензій на території, що знаходилися на південь і схід від 49⁰ східної довготи, активізували дії правлячих кіл Німеччини щодо Сомалі.

Статс-секретар Міністерства закордонних справ Г.Бісмарк навесні 1886 р. висловився за захоплення цієї частини Східної Африки й запропонував перейти до укладання договорів про дружбу й торгівлю, які б містили пункт про відмову африканських вождів від передачі землі третій стороні без німецької згоди.

Відповідно до вказівок канцлера Пфейль здійснив спробу замінити колишні договори із шейхами Османом й Юсуфом Алі на Сомалійському узбережжі на нові, але одержав відмову.

Тоді в Алуле був направлений агент Товариства Вінтер, який повинен був заснувати на узбережжі станцію. За допомогою інтриг останній домігся від сомалійського вождя згоди розпочати переговори, але за умови, що Німеччина направить сюди військовий корабель і висадить солдат²³. Одночасно із цим Вінтер заручився підтримкою ворожих стосовно Османа й Юсуфа Алі племен і домовився з ними про поступку берегової смуги з 9 пунктами й прилеглими землями в обмін на сплату щорічної ренти в 15.500 доларів²⁴.

Для перевірки повідомлень Вінтера в райони Алуле й Оббіа влітку 1886 р. були направлені німецькі військові кораблі. Але спроба морського командування почати переговори із шейхами успіхом не увінчалася, тому що їм було заявлено, що представник Товариства мав контакти з родами, які перебувають з ними в стані війни.

Після декількох тижнів марної стоянки в Аденській затоці командувач одного з крейсерів запропонував своєму керівництву в Берліні для підтримки німецького впливу в цьому регіоні постійно тримати корабель біля Алуле, висадити військові загони на сушу й облаштувати важливі опорні пункти, а також виплатити данину місцевим вождям.

О.Бісмарк такі пропозиції розцінив як несвоєчасні, тим більше, що в умовах нездатності НСАТ підтримувати порядок на захоплених територіях становище на Сомалійському узбережжі могло перерости в безперспективну війну з войовничими племенами. Референт з колоніальних питань Міністерства закордонних справ Крауель, який змінив на цій посаді Куссерова, прямо заявив Петерсу, що за таких обставин у Північно-Східній Африці не може бути й мови про встановлення німецького протекторату над узбережжям без згоди місцевих вождів²⁵.

Не домігшись від шейхів Алуле й Оббіа згоди на встановлення німецького протекторату, адміністрація НСАТ вирішила активізувати свої дії в районі р.Джуба, де вже діяли італійські колонізатори й представники Тимчасового комітету.

Певну роль у напрямку експансії в район р.Джуба зіграло запевнення італійського уряду в тім, що після загибелі великої італійської експедиції в Сомалі в 1885 р. він відмовляється від усяких планів на узбережжя.

Восени 1886 р. НСАТ спорядило більшу експедицію в район так званого Бенадирського узбережжя, куди входили й землі з гирлом р.Джуба. Юльке і його помічники Інку й Гунтер уклали з африканськими вождями велику кількість договорів про поступки території між Віту й Могадишо, але за спроби розширити свої володіння далі на північ К.Юльке був убитий, а один з його супутників потонув.

Активні дії німецьких колонізаторів у Сомалі стривожили італійський уряд, і він після відмови від претензій на цей регіон знову звернувся до Берліну з питанням про розміри німецьких володінь у Північно-Східній Африці. О.Бісмарк, здивований такою поведінкою Риму, відмітив, що в усій північно-східній частині Африканського континенту немає таких інтересів, які могли б зрівнятися зі спільними інтересами двох дружніх країн²⁶. Незабаром після настільки коректної відповіді, що супроводжувалась запевненнями в *“теплих почуттях”* і другорядності колоніальних питань у двосторонніх відносинах, у Рим надійшло повідомлення про те, що Німеччина має інтереси в районі р.Джуба. Якщо позиція рейхсканцлера в сомалійському питанні була не зовсім зрозумілою італійцям, то насправді все було дуже просто.

Повідомлення канцлера про відмову від претензій на Сомалійське узбережжя, передане в Рим, стало відоме впливовим особам з Колоніального Союзу, які використали всі засоби, щоб не допустити переходу узбережжя в руки італійців. Свою позицію вони мотивували бажанням створити комерційну станцію на р.Джуба²⁷.

Голава італійського зовнішньополітичного відомства граф Робілант включився в дипломатичну гру й, прагнучи домогтися від Німеччини поступок у Північно-Східній Африці, підхопив висловлену О.Бісмарком думку про підлеглу роль колоніальних питань у відносинах між обома союзними державами. *“А якщо так, - заявив він, - то Рим буде розцінювати відмову від прав на гирло р.Джуби як свідчення дружби з боку Німеччини”*²⁸.

Канцлер опинився у скрутному становищі. З одного боку, задоволення італійських вимог могло привести до небажаних ускладнень у відносинах із промисловими й банківськими колами всередині країни, а з іншого, - побоювання викликала можливість погіршити зв'язки з Італією в момент наростання франко-німецьких протиріч.

О.Бісмарк, який виходив переможцем з більш складних ситуацій, вирішив запропонувати Риму компромісний варіант: Німеччина згодна на підтримку італійських претензій у будь-якому іншому районі Сомалі в обмін на визнання німецьких прав на гирло р.Джуба. Причому в інструкції німецькому послу в Римі пропонувалося зображувати запропоновані Італії північні області узбережжя як найвищою мірою родючі й перспективні, що насправді не відповідало дійсності. Хоча на Апеннінах не були в захваті від пропозиції, але не відмовилися від неї.

Проте ніяких серйозних дій, спрямованих на встановлення німецького протекторату над південною частиною узбережжя Сомалі, О.Бісмарк не почав. Це пов'язано як із зовнішньополітичними міркуваннями, так і з реальною оцінкою незначних можливостей НСАТ з підтримки влади на захоплених територіях. Надання ж державної допомоги й проведення

військових експедицій у той час не входили до колоніальних планів О.Бісмарка.

Крім зазначених експедицій у райони Кіліманджаро, Віту й Сомалі, керівництво НСАТ вжило заходів для захоплення внутрішніх територій Східної Африки.

Експедиціями НСАТ були придбані області Хуту, Усарамо, Ухеке, Махенге, Убена й Вагіндо до південного сходу й області Ваньїка, Гіріяма, Галла, Укамба й селище Газі до північного сходу від придбань К.Петерса, а також укладені договори про перехід землі до НСАТ на о.Мадагаскар і на Коморських островах.

Усього в 1885-1886 рр. у Східну Африку було споряджено 17 експедицій, які дали можливість німецьким колонізаторам претендувати на велику територію загальною площею 56 тис. кв. миль²⁹.

Але пропозиція НСАТ про надання протекторіальної грамоти на новопродбані землі була відхилена О.Бісмарком у зв'язку з роботою Міжнародної комісії з урегулювання прикордонних питань у Східній Африці.

Підводячи підсумки, необхідно відзначити, що активізація експансіоністських планів з розширення володінь у Східній Африці НСАТ й Тимчасовим комітетом у 1885-1886 рр. пов'язана з підтримкою останніх О.Бісмарком. Після одержання протекторіальної грамоти на придбання землі в Східній Африці, керівництво НСАТ перейшло до створення Німецької Африки. НСАТ провело експедиції у райони Кіліманджаро, Віту й Сомалі, а також вжило заходів для захоплення внутрішніх територій Східної Африки. З метою тиску на рейхсканцлера й підготовки суспільної думки керівництво НСАТ вдалося до своїх традиційних методів - численних публікацій статей про господарське значення зазначених областей. Але в той час О.Бісмарк йти на проголошення німецького протекторату над районами Східної Африки не наважився.

¹Juhlke K. Die Erwerbung des Kilimandscharo Gebiets. - Koln: Verlagsbuchhandlung, 1886. - 41 s.; Peters K. Die Grundung von Deutsch-Ostafrika. Kolonialpolitische Erinnerungen und Betrachtungen. - Berlin: Sud-West-Verlag, 1906. - 276 s.; Peters K. Wie Deutsch-Ostafrika entstand. - Leipzig: R. Voigtlander's Verlag, 1912. - 107 s.

²Muller F.F. Deutschland-Zanzibar-Ostafrika. Geschichte einer deutschen Kolonialeroberung 1884-1890. - Berlin: Rutten u. Loening, 1959. - 513 s.

³Wehler H.-U. Bismarck und der Imperialismus. - Koln, Berlin: Kiepenheuer und Witsch, 1969. - 582 s.

⁴Forster B. Deutsch-Ostafrika. Geographie und Geschichte der Kolonie. - Leipzig: F.A. Brockhaus, 1890. - 204 s.

⁵Улановская И.А. Борьба за Восточную Африку и пресса (1884-1890). - М.: Наука, 1969. - 214 с.

⁶Peters K. Die Grundung von Deutsch-Ostafrika. - S.97.

⁷Peters K. Wie Deutsch-Ostafrika entstand. - S.87-88.

⁸Wehler H.-U. Bismarck und der Imperialismus. - S.350.

⁹Peters K. Wie Deutsch-Ostafrika entstand. - S.91-92.

¹⁰Ibid. - S.93-94.

¹¹Улановская И.А. Указ. соч. - С.42.

¹²Wagner J. Deutsch-Ostafrika. Geschichte der Gesellschaft fur Deutsche Kolonisation und der Deutsch-Ostafrikanischen Gesellschaft nach den amtlichen Quellen. - Berlin: Verlag der Engelhardt' sehen Landkartenhandlung, 1886. - S.88-89.

¹³Correspondence relating to Zanzibar (C. - 4609). - London: Harrison and Sons, 1886. - №101. - P.53-60 // Papers respecting Treaties concluded by Dr. Carl Juhlke (Communicated by

- Baron Plessen, August 28, 1883).; *Juhlke K.* Die Erwerbung des Kilimandscharo Gebiets. - 41 s.
- ¹⁴*Muller F.F.* Deutschland-Zanzibar-Ostafrika. - S.328-329.
- ¹⁵*Peters K.* Wie Deutsch-Ostafrika entstand. - S.115-116.
- ¹⁶*Ibid.* - S.109.
- ¹⁷*Peters K.* Gesammelte Schriften: Bd. 1-3 / Hrsg. von W. Frank. - Berlin; Munchen: Beck sehe Verl.-Buch. 1943-1944. - Bd.1. - S.346-349.
- ¹⁸*Muller F.F.* Deutschland-Zanzibar-Ostafrika. - S.333-334.
- ¹⁹Allgemeine Zeitung (Beilage). - B., 1886. - 2 Mai.
- ²⁰Die grove Politik der europaischen Kabinette 1871-1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswartigen Amtes / Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, Friedrich Thimme. - Berlin: 1922. - Bd.4. - S.144-145.
- ²¹*Muller F.F.* Deutschland-Zanzibar-Ostafrika. - S.341.
- ²²*Peters K.* Wie Deutsch-Ostafrika entstand. - S.110-112.
- ²³*Ibid.* - S.122.
- ²⁴*Muller F.F.* Deutschland-Zanzibar-Ostafrika. - S.345.
- ²⁵*Ibid.* - S.346.
- ²⁶*Ibid.* - S.347.
- ²⁷*Ibid.* - S.348.
- ²⁸*Ibid.* - S.350.
- ²⁹*Forster B.* Deutsch-Ostafrika. - S.18.

Гончаренко Л.Л.

О. Бисмарк и экспансионистская политика немецких колонизаторов в Восточной Африке в 1885-1886 гг.

Исследовано влияние О.Бисмарка на экспансионистскую политику немецких колонизаторов в Восточной Африке в 1885-1886 гг. Особое внимание сосредоточено на действиях Восточноафриканского Общества, направленных на создание Немецкой Африки. Рассмотрена реакция ведущих европейских государств на усиление немецкой экспансии в Восточной Африке.

Goncharenko L.L.

O. Bismarck and the expansion policy of the German colonialists in East Africa in 1885-1886.

The article describes the influence of Bismarck on the expansion policy of the German colonialists in East Africa in 1885-1886. The special attention is concentrated on the actions of East-African Society, directed on creation of German Africa. It shows the reaction of the leading European states on strengthening of German expansion in East Africa.

Отримано 23.09.2009